

Teorie radikální politické praxe

MARTIN FAJEJTA*

Barša, Pavel a Císař, Ondřej. 2004. *Levice v postrevoluční době. Občanská společnost a nová sociální hnutí v radikální politické teorii 20. století*. Brno: CDK.

Abstract: Theories of Radical Political Practice

The chapters of the reviewed book (Barša, Pavel and Ondřej Císař. *Levice v postrevoluční době. Občanská společnost a nová sociální hnutí v radikální politické teorii 20. století*. Brno: CDK, 2004) present Gramsci's and Althusser's revisions of Marx, Laclau and Mouffe's poststructuralist postmarxism, Melluci's theory of new social movements, Beck's theory of re-exive modernity, the ideas of many other thinkers (Habermas, Giddens, Gintis and Bowles etc.), and the final chapter describes the theory and practice of the anti-globalization movement. The book emphasizes that according to Gramsci and Althusser the success of capitalism is based on its ability to produce (through church, family, education, media, market etc.) docile subjects who adopt the goals of capitalism. In these authors' view, the Marxist superstructure (i.e. ideology) has become more important than the base since it assumes material existence. Thus, subjects partake in their own suppression. In order to change this situation, alternative action on the part of subjects is required. Accordingly, the so-called new social movements replace the revolutionary plans of the communist movement with the quest for social change induced by "cultural innovations" in everyday life (Melluci). These innovations are meant to expose the hidden structures of power. Contemporary feminism is an example of such a movement. All in all, the study gives a very good presentation of the radical politics of the 20th century, although in some parts of the book Barša and Císař should have distinguished more clearly between their own ideas and the theories of the described authors.

Keywords: radical politics, postmarxism, social movements, anti-globalization, civil society.

Pokud vás zajímá vývoj levicového myšlení 20. a počátku 21. století, určitě má smysl sáhnout po knize Pavla Barši a Ondřeje Císaře. Autoři nás provádějí revizí a inovací Marxova učení z pera Antonia Gramsciho a Louise Althussera, postmarxismem Chantal Mouffeové a Ernesta Laclaua, teorií nových sociálních hnutí Alberta Melluciho, reflexivní modernitou Ulricha Becka, zastávají se u tezí mnoha dalších, více či méně známých myslitelů (Habermas,

---

* Autor působí na katedře sociologie a andragogiky, FF UP Olomouc. Poštovní adresa: Křížkovského 10, 771 80 Olomouc, e-mail: fajejta@ffnw.upol.cz.

Giddens, Gintis a Bowles atd.) a na závěr připojují kapitolku o podobě, nárocích, představách a strategiích současných protiglobalizačních hnutí.

Marxismus, postmarxismus a poststrukturalismus

Díky kapitolám o Gramscim a Althusserovi se před námi objevuje nový marxismus, u nás dodnes pohříchu opomíjený a nereflektovaný – snad proto, že nám marxismus stále ještě splývá s molotovovým koktejlem marx-leninismu. Sám Gramsci již před druhou světovou válkou zpochybňoval (či ze svého pohledu doplňoval) pevné marxistické dogma o základně a nadstavbě, kde kulturní náleží nadstavbě a je odvozeno od materiální (ekonomické) základny společnosti. Kapitalismus 20. století je podle něj úspěšný proto, že získává kulturní hegemonii nad proletariátem, je schopen produkovat poslušné lidi, kteří přijímají cíle kapitalismu za své. Gramsci „svým vulgárně materialistickým soudruhům připomněl, že sociální a politický řád nestojí pouze na monopolu použití prostředků násilí, ale v neméně míře se opírá o církev, rodinu, vzdělávací systém, média atd. Tyto instituce vytvářejí takové formy chování a očekávání, vnímání světa a hodnotových orientací, které jsou v souladu s etablovaným řádem“ (s. 29–30).** Hrubé násilí je pouze doplňkem ideologické hegemonie, ke kterému povětšinou není vůbec nutno sáhnout.

Gramsci, který zemřel v roce 1937, zde předznamenává myšlení pozdějšího strukturalismu, na jehož utváření se podílely i myšlenky Louise Althussera. Zvláště v jeho případě se autorům podařilo na nepřilíš velkém prostoru srozumitelně pojmout a vykreslit to podstatné, čím filozof Althusser může oslovit i současnou politickou vědu. Výkladu Althussera předchází neméně zdařilé uvedení do základních tezí strukturalismu.

Základní myšlenkou strukturalismu je, že vše existuje ve vztahu ke svému okolí: jednotlivým prvkům, skutkům, událostem světa můžeme porozumět jen tehdy, chápeme-li je ve vzájemném vztahu. Například král, jak již upozorňoval Marx, není králem proto, že by v něm byla nějaká královská substance, ale proto, že jeho poddaní jej za krále považují a jako poddaní se vůči němu, ale i vůči sobě navzájem chovají – veškeré vztahy čerpají z předem dané ideologie o nezpochybnitelné vládě krále a přirozeném (resp. bohem daném) postavení poddaných. Liberální kapitalismus takovéto vztahy nerovnosti odmítá a konstruuje jedince jako ze své podstaty svobodného, dobrovolně a na bázi rovnosti vstupujícího do smluvních vztahů s ostatními svobodnými jedinci. Strukturalismus poukazuje na to, že i liberální individualismus je ideologickou fikcí. Kapitalismus nevychází z jednání svobodných individuí, ale jak poukazoval Gramsci, vytváří mašinérii (vztahovou síť), jejímž produktem jsou jedinci, kteří se považují za svobodné, ale ve skutečnosti jednají ve prospěch kapitalismu. Panství kapitalismu nespočívá v hrubém útlaku jedince, kapitalismus je postaven na tom, že jedinci jsou přesvědčeni o své svobodě a autonomii. Nejde tu o popření a odcizení lidství, jak se domnívá Marx, jde tu o produkci určité formy subjektivity, která za svůj vlastní zájem považuje podporu liberálního kapitalismu (s. 35–6).

Zde jsme již u Althussera. Podle něj „ideologické aparáty státu“ jako církve, média, politické strany, výchovně-vzdělávací instituce, ale třeba i sport vytvářejí atomizované jedince

---

** Není-li uvedeno jinak, jde o citace z knihy P. Barši a O. Cisaře.

jednající ve shodě s ideologickými zájmy režimu. Hlavním z těchto aparátů je škola, kde se učíme poslušnosti a úctě k řádu – Ivan Illich nazývá tuto funkci školy „skrytými osnovami“ (Illich 2001). Hlavní úlohou vzdělávací instituce je naučit žáky a studenty „know how“ kladného přijetí stávajících poměrů. V Althusserově pojetí není ideologie nesprávným popisem reality, jak se domnívá klasický marxismus (a nejen on), ale je výrazem vztahu k realitě. Ideologie není pro Althussera pouze teorií, jde o „praktický“ vztah ke světu. Nejde jen o soubor idejí, fakticky je mnohem podstatnější to, že se ideologie projevuje v konkrétních sociálních praktikách – v tomto smyslu má bezprostředně „materiální existenci“. Nejde o moc nad vědomím lidí, ale o moc nad jednáním lidí. Ideologie takto vytváří určité životní formy, praktické projevy života, a zároveň je projevem životních forem. Mše, školní den, politická schůze, sportovní zápas existují ve své podobě díky ideologiím, ale my sami coby jejich účastníci tyto ideologie potvrzujeme a udržujeme. Sami se tak dle Althussera podílíme na svém utlačování, většinou aniž si to uvědomujeme.

Chceme-li tuto situaci změnit, nestačí daný stav kritizovat, Althusser je přesvědčen, že je nutno žít jinak. Tyto myšlenky jednoznačně souznily s kulturními revolucemi mládeže 60. let 20. století. Nestačí školu a další etablované instituce kritizovat, je nutno je podvracet konkrétním přístupem k životu. Revoluce se nemá zaměřovat na ekonomickou podstatu kapitalismu, „jejím privilegovaným místem již nebyla základna, nýbrž kulturní nadstavba“. Takto vlastně ani nemělo jít o masovou revoluci, východiskem změny se měly stát individuální revolty, což je jednou ze základních myšlenek nových sociálních hnutí (kap. I.2.5).

Zde je již jen krůček k poststrukturalismu. Jejich rozlišení se autoři věnují při výkladu myšlenek významných postmarxistických poststrukturalistů 80. let Laclaua a Mouffeové, kteří jsou v českém prostředí ještě méně reflektováni než Gramsci a Althusser. Jestliže Althusser chápe celek (politický režim apod.) jako uzavřený systém vztahů, pro poststrukturalisty je každý systém nekonečně otevřený. Mohou do něj vstupovat další a další prvky a vytvářet tak nové a nové vztahy – takto lze nakonec systém (řád) zcela změnit, aniž by předtím došlo k jeho revolučnímu rozbití.

Poststrukturalisté vycházejí z diskurzivní povahy světa. O tom byl již přesvědčen Althusser, když říkal, že ideologie mají svou praktickou a materiální stránku. Každá lidská činnost je spjata s jazykovou (symbolickou) komunikací a naopak každá komunikace musí být spjata s lidskou činností. Takto má diskurz materiální a praktickou povahu. Diskurzivní stránku mají i jevy, které na první pohled nemají nic do činění s lidským jednáním. Slovy Laclaua a Mouffeové: „Zemětřesení či pád cihly jsou událostmi, které jistě existují ve smyslu, že se zde a nyní dějí nezávisle na mé vůli. Avšak zda je jejich specifická jakožto objektů nastolena v termínech ‚přirozených fenoménů‘, nebo ‚výrazů božího hněvu‘, záleží na strukturaci diskurzivního pole.“ (s. 51) Poststrukturalismus dále rozvíjí strukturalistickou kritiku existence nezávislého a autonomního subjektu coby pevné, dopředu dané substance. Subjekt dle něj není výhradním zdrojem poznání, zkušenosti a svého vlastního vědomí. Zpochybňuje liberální tezi, že subjekt je zdrojem rozumu, na němž je postaveno racionální jednání, a má za to, že subjekt vždy funguje v rámci diskurzivních struktur, které jeho zkušenost umožňují a jsou její podmínkou. Takto je ovšem zpochybněn nejen racionální aktér liberalismu, ale jakýkoli subjekt sám o sobě – třeba proletář coby nositel pravého lidství. I lidství, ať již pravé či nepravé, odcizené či neodcizené, je formulováno v diskurzivních formacích toho kterého režimu a ideologie. Tím je naprosto popřen nárok marxistů definovat podstatu jedince, která má být osvobozena

socialistickou revolucí. Není totiž co osvobozovat – osvobozené proletářské bytí je pouhým produktem diskurzů komunistických stran, které se samy definovaly jako avantgarda proletariátu. Každá vyvolená entita, ať již jde o dělnickou třídu (nebo národ), je produktem diskurzů a bez příslušných diskurzů by nemohla existovat (kap. I.3.4 – I.3.5).

Nová sociální hnutí

Z výše zmíněných myšlenek vycházejí (ať již vědomě či ne) i nová sociální hnutí. Dle nich neexistuje žádná specifická sféra boje, neboť veškeré sféry života jedince jsou konstruovány převládajícími diskurzů – včetně volného času, nemoci, sexuálního života a smrti. To je dáno faktem, že došlo ke koalici kapitalismu se sociálním státem a sociální stát se stal zdrojem diskurzivního panství byrokratického aparátu. To je doprovázeno rozvojem prostředků masové komunikace a spotřební pop-kultury. Mediální kultura se tak stává „nepochybně nejmocnějším ideologickým aparátem kapitalistického systému v Althusserově smyslu“ (s. 61). Nová sociální hnutí přicházejí s radikálně-demokratickým projektem, který je zaměřen i proti tradičnímu výdobytku levicové politiky – byrokratizovanému sociálnímu státu – a zároveň se snaží vlastními diskurzivními formacemi co nejvíce ovlivnit masmediální kulturu, neboť o jejím odstranění v marxistickém slova smyslu nelze dost dobře uvažovat. Zde je možná škoda, že se autoři nezabývají i úvahami myslitelů kritické teorie frankfurtské školy (Adorno, Horkheimer, Benjamin, Marcuse a další), neboť ty výše zmíněné myšlenky doplňují.

Gintis a Bowles

Na dalších stránkách se Barša s Císařem zabývají rozborem myšlenek Samuela Bowlese a Herberta Gintise. Přiznám se, že jejich zařazení mne v kontextu předchozích kapitol překvapilo. Tito autoři se podle mého názoru ani originalitou, ani silou myšlenek nevyrovnají autorům předcházejícím a na můj vkus někdy příliš volně zacházejí se jmény a termíny.

Třeba termín „lockovský kompromis, zajišťující politické nadprávi vlastníků nad nemajetnými“ (s. 91), které je dáno neexistencí volné půdy, je nevhodný. Locke se naopak snažil omezit moc pozemkové aristokracie tím, že prohlásil, že jedinec má nárok pouze na takový majetek, který dokáže obhospodařovat a ekonomicky využívat, jinak na něj právo ztrácí. „Cokoli je nad toto, je více než jeho podíl a patří druhým.“ (Locke 1992: kap. V, č. 31) Sečtěme si to s jeho tezí, že půdy je dostatek a zdrojem ekonomických hodnot je práce (myšlenka, kterou mj. skrze Ricarda převzal Marx) a zjistíme, že dle Locka je nemajetným jedincem v důsledku pouze ten, který pracovat nechce (a takový se zpěčuje božímu příkazu) (tamtéž: V, č. 32). Pomiňme teď naivitu jeho myšlenek, důležité je, že se z nich politické nadprávi vlastníků nad nemajetnými těžko vyvozuje, neboť – a o to Lockovi šlo – nemůže nastat příliš velký rozdíl mezi vlastníky. Dnes se těmito tezemi, aniž to patrně sami tuší, ohánějí i jedni z aktérů nových sociálních hnutí – squatteři. I oni mají za to, že neuzívá-li někdo majetek (nemovitost), ztrácí na něj právo a to získávají ti, jež ho chtějí užívat a starat se o něj.

O Thomasi Jeffersonovi Bowles s Gintisem hovoří jako o autorovi myšlenky rozdělení volné půdy Ameriky všem svobodným bělochům a vyloučením barevných ras z vlastnické

demokracie. Tato myšlenka by snad našla oporu právě v Lockovi (neboť jak se právě v Americe ukázalo, nebělochům byla lockovská etika práce cizí), ale již méně v Jeffersonovi, který byl velmi aktivním ochráncem Indiánů ve sporech o půdu (které se točily právě okolo přesvědčení, že bílí osadníci mají právo na indiánskou půdu, neboť na rozdíl od nich ji chtějí obhospodařovat) a sám, coby autor Deklarace nezávislosti ovlivněný ve svých argumentem Lockem, nahradil ve výčtu lockovských samozřejmých práv právo na vlastnictví právem na následování vlastního štěstí („the pursuit of happiness“) (viz Johansen 1982).

Ani termín „neohobbesový liberalismus“ není nejšťastnější, neboť je spojen s primátem vlastnických práv. Ovšem právě ta u Hobbesa zajištěna nejsou, kdykoli na ně může vznést nárok suverénní vládce (Hobbes 1988: 188, kap. VI, č. 15), což dnes vítají například někteří environmentalisté – podle nich by měl stát dohlížet nad distribucí majetku tak, aby to reflektovalo omezenost zdrojů, o čemž vlastně mluví i Hobbes (viz Ophuls, Boyan jr. 1992).

I když v celkové argumentaci jde o podružnosti (pokud by autoři vynechali adjektiva lockovský, jeffersonovský, hobbesovský, nic by to na jejich argumentech nezměnilo), působí rušivě a znesnadňují přijetí myšlenek, které Bowles s Gintisem předkládají. Ale i některé jejich teze jsou dle mého názoru zpochybnitelné. Autoři patrně vnímají vstup globálního kapitálu do národních ekonomik a jeho pohyb po celosvětové ekonomice primárně negativně, aniž by tento problém hlouběji rozebírali. Státy se podle nich „dostávají do pozice rukojmích ziskové logiky mezinárodního kapitálu a jeho vlastníků a manažerů“ (s. 96). To ukazují na příkladu odlivu kapitálu z Francie po volebním vítězství socialistů a později jeho vstupem do ekonomik postkomunistické Evropy. Myslím, že jsou na místě otázky: Byla snad hroující se „národní ekonomika“ postkomunistického Československa hodnotou, která měla být uchráněna? Nepůsobil tu mnohdy mezinárodní kapitál (přinejmenším ve srovnání s virtuálním kapitálem českých „manažerů“ typu Soudka, Stehlíka či Junka) spíše pozitivně než negativně? Má kapitál zůstat tam, kde neprosperuje? A zhoršila se nějak francouzská ekonomická situace po odchodu některých mezinárodních koncernů? A kdyby se mezinárodní kapitál vrátil z postkomunistických zemí zpátky odkud přišel, bylo by to špatně nebo dobře? Ano, je pravda, že to vše nezvyšuje šance občanů demokratických států „ovlivňovat běh událostí v jejich zemích“ (s. 96), ale skutečně to jejich šance i omezuje, jak praví Gintis s Bowlesem? Jinak řečeno: bylo to dříve lepší?

Podobně se nemohu ztotožnit s tvrzením, že „neoliberální útok proti keynesiánství [...] lze pochopit právě jako pokus osvobodit logiku kapitálu a vlastnických práv z omezení, vnučeným jim logikou rovnosti a práv osobních“ (s. 95). Nechci nijak idealizovat neoliberální kapitalismus, ale cožpak tento útok není též útokem na přebujelý byrokratismus sociálního státu, proti kterému bojují i nová sociální hnutí? Copak sociální stát nemarginalizuje významné vrstvy populace a nesnižuje svým zadlužováním životní šance nastávajících generací? Není v tomto smyslu sociální stát právě jedním z těch, kdo omezuje osobní práva a rovnost, staví se do expertní role a z občanů dělá své „klienty“? Barša s Císařem některé z těchto námitek ve spojení s novými sociálními hnutími na jiných místech knihy uvádějí (v následující kapitole věnované novým sociálním hnutím, např. na str. 117 nebo 133), proč je nezmínili již v hodnocení Gintise s Bowlesem? To patrně souvisí s pojetím knihy; autoři čtenáře srozumitelným způsobem seznamují s často obtížněji pochopitelnými myšlenkovými schémata jednotlivých autorů, ale málokdy je hodnotí, což je škoda, kniha by tak získala další rozměr.

Symbolická rovina sociálního kon iktu

Dalším zajímavým a u nás nepříliš známým myslitelem, kterému se autoři věnují, je teoretik sociálních hnutí Alberto Melluci. Sociální konflikt se podle něj odehrává na symbolické úrovni. Nejde tu o marxistický revoluční boj, ale „o napadení a narušení symbolických systémů, na nichž jsou založeny etablované sociální vztahy“ (s. 100). Novým sociálním hnutím jde o „kulturní inovace“, které se týkají každodenního života, trhu, proměn řeči, sexuality, citových vztahů, ale i oblákání a stravování. Projevovaná citová náklonnost k osobě stejného pohlaví či vegetariánství je symbolickým zpochybněním stávajícího řádu, které může v důsledku vést i ke strukturálním změnám ve společnosti. Moc je v postindustriálních společnostech rozptýlena, nemá své centrum, na které by bylo možno zaútočit a takto ji porazit či získat – již nemá smysl dobývat Zimní palác, jak pravil Gianni Vattimo (Vattimo 1991). Moc se projevuje v různých praktikách, mnohdy velmi všedních. Sociální hnutí dle Melluciho ukazují, kde všude je moc přítomna, zviditelňují ji a tak zpochybňují její nároky. Je-li polibek dvou mužů na veřejnosti považován za nenormální, nepřirozený, neslušný, vyvolává-li nesouhlasné reakce, je akt polibku cestou, jak převládající diskurzivní moc ukázat (neboť velmi často si „normální“ lidé její existenci vůbec neuvědomují) a tak se stává možným východiskem vzpoury proti této moci a nakonec i vzpourou samotnou. Nová sociální hnutí se na rozdíl od klasických levicových hnutí nepřipravují na dalekosáhlou („administrativně-politickou“) změnu budoucnosti, chtějí „kreativně-revolučně“ měnit každodenní přítomnost, která ale je změnou budoucnosti (kap. II.5.2). Jak upozorňují Barša s Císařem, typickým příkladem takto pojatého nového sociálního hnutí je současný feminismus, který zpochybňuje komunikativní (symbolické) konstrukce mužského a ženského rodu (kap. II.5.5). Tak, aniž by připravoval nějakou dalekosáhlou politickou revoluci, významně mění podobu společnosti, postavení žen a mužů v ní. A někdy i se souhlasem a aktivní účastí mužů samotných – nejde tu o to vzít moc mužům a dát ji ženám, ale změnit vztahy mezi muži a ženami. V těchto změnách může být moc mužů v některých oblastech i posílena: třeba v nárůstu prestiže symbolického postavení mužů coby otců.

Riziková společnost a re exivní modernita

V předposlední kapitole se autoři mezi jinými věnují Ulrichu Beckovi. Beck mluví o reflexivní modernitě a rizikové společnosti. Modernita produkuje rizika, která se dotýkají nejen životního prostředí nebo mezinárodního bezpečí, rizika se mohou týkat i psychického zdraví jedinců (dnes se může stávat velmi problematickým skloubit požadavky pracovat, užívat si, věnovat se rodině apod.) a celkové podoby moderní společnosti (např. rozpad tradiční rodiny, což souvisí s předchozím). Jestliže industriální doba řešila, jak nejlépe a nejspravedlivěji distribuovat dobra, riziková společnost řeší, jak distribuovat zla. „Hrozby modernizace začínají dominovat nad jejími přísliby.“ (s. 141) Zároveň rizika znamenají tržní příležitosti pro mnohé podnikatele a politické šance pro politiky. Obě skupiny nabízejí řešení, jak rizika snížit, pokud by ale došlo k jejich odstranění, podnikatelé by přišli o zisky, politici o svou agendu. V této situaci je úlohou nových sociálních hnutí vyvolávat veřejné diskuse, jejichž cílem nemá být ekonomický nebo institucionálně-politický zisk pro určité skupiny, ale snaha tato rizika podřídit politické (veřejné) kontrole (kap. II.6.1–II.6.2). Problémem je, že riziková společnost produkuje taková

rizika, která neumí řešit – velmi často ani sama neví, nakolik jsou daná rizika reálná: viz diskuze nad skleníkovým efektem, které se stále pohybují na úrovni otázek typu *existuje skleníkový efekt nebo ne?, má nějaký vliv na život na Zemi?, je jeho vliv pozitivní či negativní?* Takto se expertní systémy samy zpochybňují a nakonec se každý může stát expertem (což se dnes děje například v oblasti zdravé sexuality či zdravé výživy). Paradoxně tím moc expertízy není oslabena, jen narůstá počet expertů, kteří vedou vzájemné spory. Modernita se zde stává podle Becka reflexivní, neboť si začíná uvědomovat nejen rizika, která produkuje, ale i fakt, že tato rizika produkuje ze své vlastní podstaty a že je nelze odstranit pomocí dosavadních metod přírodních a sociálních věd. Modernita se v této fázi stává sebekritickou – teorie rizikové společnosti je „politickou teorií vědění“. Jde tu o sebekritickou reflexi podstaty modernity a reflexi situace, kterou industriální modernita vytváří (Beck 1996: 34–5). Domnívám se, že v tomto bodě Barša s Císařem Beckovu teorii osvětlují nedostatečně. Dle nich je Beckova reflexivita „proces *nezamýšlené* a často *nevědomé* (a tedy v kognitivním smyslu *nereflektované*) konfrontace modernity se sebou samou a svými důsledky“ (s. 144). To by ovšem Beckova vlastní charakteristika této společnosti jako sebekritické ztrácela na smyslu. I když se s autory shodnu, že se Beckova reflexivita liší od Giddensovy sociální reflexivity coby „zreflexivňování subjektivní zkušenosti světa – podřizování stále většího množství rysů našeho života vědomé volbě“ (s. 145). I u Becka jedinec reflektuje rizika modernity, ale v záplavě názorů expertů a kontraexpertů neustále volí tu řešení jedněch, tu názory druhých a je ve vleku expertízy, kterou není schopen sám posoudit. Ve volbě tak často rozhodují marketingové schopnosti jednotlivých expertů.

Globální občanská společnost

Závěrečná kapitola se zabývá „globální občanskou společností“. Téma knihy, respektive uchopení problematiky se v této kapitole výrazně mění. Od politických teorií jednotlivých autorů kniha přeskakuje k rozboru činnosti konkrétních sociálních hnutí. Bohužel určité nešvary, které obsahují předešlé kapitoly, jsou v té poslední ještě patrnější. Znovu je nejasné, nakolik se autoři s předkládanými názory ztotožňují, je těžké rozlišit popis myšlenek jednotlivých autorů a hnutí od jejich zhodnocení, popřípadě se hodnocení objevuje po několika stranách v úplně jiném kontextu. Použité (resp. citované) pojmy nejsou vždy dostatečně vysvětleny. Například termín „distribuční spravedlnost“ má mnohé významy, záleží na tom, která politická ideologie se jich chápe, autoři jej ale nijak neosvětlují. Nebo co se v kontextu věty „AH [míněno antiglobalizační hnutí – i zkratky tohoto typu, které se v této kapitole vyskytují na mne působí rušivě, cožpak to nešlo rozepsat?] se staví proti takové globalizaci, z níž mohou profitovat jen silné ekonomické subjekty, a která je vedena kapitálem vyvázaným ze všech omezení sociální odpovědnosti a produktivního využití,“ myslí termínem „produktivním využitím“? (s. 180)

Autoři antiglobalizační hnutí chápou jako hnutí proti neoliberalismu, který se od konce 70. let 20. století stává dominantním ekonomickým paradigmatem. I když uznávají, že v praktické politice ne vždy neoliberalismus vítězil (jako příklad udávají politiku Václava Klause rétoricky se k tomuto paradigmatu hlásícímu), fakticky jeho dominanci nepochybně. Přitom třeba na prohlubování bídy ve třetím světě, která, jak se zdá, je i podle autorů praktickým důsledkem neoliberální ideologie, se velmi významně podílela zemědělská politika USA a EU, která byla cokoliv, jen ne neoliberální. Za příklad hroucení představ o neomylnosti neoliberalis-

mu jsou pak dávány rozsáhlé finanční krize 90. let (Rusko, Mexiko, východní Asie). Nešlo ale o krize, na kterých se v prvním případě obrovskou měrou podílely následky komunistického rozvratu ekonomiky, v druhém obrovská rozpočtová neukázněnost a zadlužení země a ve třetím bankovní krize, které spočívaly v nezodpovědné úvěrové politice bank? Jak říká Ulrich Beck, expertních názorů dnes může být nekonečně mnoho a jistě bychom našli i velmi silné argumenty zastánců neoliberalismu, kteří by za těmito krizemi viděli nedostatečné (nebo dokonce žádné) dodržování neoliberálních zásad a ne zpochybnění tezí neoliberalismu.

Nemohu také nezmínit tabulku na straně 185, která mezi zastánce ohledu na životní prostředí řadí i „starou levici“ (jako tradiční socialistické strany a odbory). Tabulka je převzata, došlo snad k chybě při překladu, při řazení tabulky a jejímu přetištění? Nevím, ale předpokládám, že skutečně došlo k chybě, protože nevím, jak by autoři s takovýmto tvrzením mohli souhlasit. A nebo jsem tabulku nepochopil.

Při četbě těchto stran knihy jsem měl pocit, že autoři bez jakékoli reflexe přijímají teze o boji dobrého antiglobalizačního hnutí proti zlému neoliberalismu. Naštěstí tento pocit trval jen necelých osm stran. Pak se již objevuje kritika této teze. Škoda jen, že ji autoři organicky nevložiteli do předchozího textu. Jak uvádějí, i antiglobalizační hnutí mohou mít globalizující podobu, která nebere ohled na zájmy konkrétních lokalizovaných. „Mocné a byrokratizované nevládní organizace umlčují lokálně artikulované zájmy a nebo je dokonce uměle za pomoci peněz konstruují.“ (s. 194) I neoliberalismus může požadovat kroky, které chudobu třetího světa sníží (viz snahy odstranit již zmiňované zemědělské dotace) a jeho kritika se tak může stát kontra-produktivní: „Globální občanský aktivismus může reprodukovat vyloučení neoliberální globalizace dokonce v těch kampaních, které se proti [...] nerovnostem hodlají stavět.“ (s. 193)

Jak se říká, konec dobrý, všechno dobré. I když by kniha (a to se netýká jen poslední kapitoly) mohla lépe skloubit předkládané názory s jejich zhodnocením, jde o velmi dobrý vklad k seznámení se s radikální politickou teorií 20. století Gramscim počínaje a současným antiglobalizmem konče, v němž autoři neustále usilují o to ukázat a udržet linii, která spojuje tyto dva časové póly na poli politické teorie a praxe.

Seznam pramenů a literatury:

- Beck Ulrich. 1996. „Risk Society and the Provident State“. In: *Risk, Environment and Modernity*. Eds. Scott Lash, Bronislaw Szwajnski, Brian Wynne. London: SAGE, 27–43.
- Hobbes, Thomas. 1988. „O občanu“. In *Výbor z díla*. Praha: Svoboda.
- Illich, Ivan. 2001. *Odškolení společnosti*. Slon: Praha.
- Johansen, Bruce E. 1982. *Forgotten Founders: How the American Indian Helped Shape Democracy*. Cambridge (Ma): The Harvard Common Press.
- Locke, John. 1992. *Druhé pojednání o vládě*. Praha: Svoboda.
- Ophuls, William a Boyan jr., A. Stephen. 1992. *Ecology and the Politics of Scarcity Revisited: The Unraveling of the American Dream*. New York: W. H. Freeman and Comp.
- Vattimo, Gianni. 1991. „Chvála slabého myslenia“. In: *Za zrkadlom moderny*. Bratislava: Archa, 155–163.